

The Position of Oil in the Context of Bilateral Relations between Iran and Iraq during the Resumption of Post-JCPOA Sanctions

Fariborz Arghavani Pirsalami¹

Mostafa Khosravi²

Revival of Iran sanctions after nuclear agreement with great powers (JCPA) have made essential Iran's economic relations with neighbors and other countries. The main goal of the article is evaluation of Iran-Iraq relations with focus on oil factor, because of Iran's oil sanctions revival and importance of the energy in economic policy of both Iran and Iraq. Despite of Saddam regime collapse and promotion of Shias groups in Iraq power structure and hence Iran's increased penetration in the country, oil factor has not necessarily resulted in cooperation and in some circumstances, it can play disintegrative role specially in sanctions revival era. With descriptive-explanative method, the article seeks to answer the question that how can we evaluate oil position in Iran-Iraq relations during the resumption of post-JCPOA sanctions? As a hypothesis, the article argues in spite of oil important role in bilateral relations of the two countries, this factor have had impressed securities preferences and mostly play secondary role. Findings of the article shows in spite of oil role in creating cooperative context such as common oil fields, Iran technological-engineering educational trains to Iraqis and Iran aids to Iraq to facilitate oil export (with use of pipeline and Hormoz Strait islands) and some competitive factors such as exploitation of common oil fields, global attention to Iraq oil in post-Saddam era and decreased power of Iran oil diplomacy eventually this factor cannot replace two sides parallel securities interests.

Keywords: Iran, Iraq, JCPOA, Sanction, Oil.

---

1. Assistant Professor of International Relations, Department of Political Sciences, Faculty of Law & Political Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author),
farghavani@shirazu.ac.ir

2. M.A Graduated of Regional Studies, Shiraz University, Shiraz, Iran.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام

فریبرز ارغوانی پیرسلامی*

مصطفی خسروی**

چکیده

خروج آمریکا از برجام و بازگشت مجدد تحریم‌های ایران موضوع روابط اقتصادی ایران با کشورهای همسایه را در هاله‌ای از ابهام قرار داد. با توجه به بازگشت تحریم‌های نفتی ایران و هم‌زمان جایگاه بااهمیت این نوع از انرژی در سیاست‌های اقتصادی ایران و عراق، هدف این مقاله واکاوی روابط دو کشور در دوران تحریم‌های پسابرجام حول متغیر نفت است. به‌رغم فروپاشی رژیم صدام و راه‌یابی گروه‌های شیعی در ساختار قدرت عراق و افزایش نفوذ ایران، متغیر نفت صرفاً زمینه‌ساز همکاری نبوده است و در وضعیت تحریم‌های پسابرجام می‌تواند زمینه‌های واگرایی دو کشور را نیز مهیا کند. این مقاله با اتکا به روش توصیفی - تبیینی به این پرسش پاسخ می‌دهد که جایگاه نفت در روابط ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام چگونه ارزیابی می‌شود؟ در قالب فرضیه، نویسندگان این مقاله معتقدند که باوجود نقش مهم نفت در ایجاد زمینه‌هایی برای همگرایی و واگرایی میان دو کشور، درنهایت این مؤلفه نقشی ثانوی دارد و می‌تواند تحت‌تأثیر منافع امنیتی دو طرف قرار گیرد و کارکرد علی‌خود را از دست دهد. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که باوجود تأثیر نفت در ایجاد برخی بسترهای همکاری مانند میادین نفتی مشترک بین دو کشور، ارائه آموزش‌های فنی - مهندسی ایران به عراق، انتقال

* استادیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)، farghavani@shirazu.ac.ir

** کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای خاورمیانه، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۸

خطوط نفتی عراق به ایران به منظور تسهیل صادرات نفت این کشور، و نیز زمینه‌هایی برای رقابت مانند میادین نفتی مشترک، مغفول‌ماندن ایران از جایگاه نفت عراق، افزایش جایگاه نفتی عراق در عرصه بین‌المللی در دوره پسا‌صدام، و کاهش قدرت چانه‌زنی و دیپلماسی نفتی ایران، نفت نمی‌تواند جایگاه منافع امنیتی موازی دو طرف را بگیرد.

کلیدواژه‌ها: ایران، عراق، برجام، تحریم، نفت.

۱. مقدمه

نفت از مؤلفه‌های مهمی است که در ابعاد مختلف سیاست خارجی و بین‌المللی واحدهای سیاسی تأثیر دارد. دانیل یرگین می‌نویسد: «نفت یک رکن اساسی در قدرت ملی، یک عامل اصلی در اقتصاد جهانی، یک کانون حیاتی در جنگ، و یکی از عوامل نهایی تعیین‌کننده در رویدادهای بین‌المللی است» (پین تر ۱۳۸۸: ۹۴). امروزه در عرصه سیاست خارجی و سیاست بین‌المللی نفت نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند. بسیاری از رقابت‌های جهان تحت تأثیر نفت بوده است؛ به گونه‌ای که تقریباً تمامی دکترین‌های سیاست خارجی آمریکا از جمله دکترین ترومن، آیزنهاور، ریگان، و کارتر مستقیم و غیرمستقیم به خاورمیانه و منابع و ذخایر نفتی آن مربوط می‌شود. منطقه خاورمیانه یا به عبارتی دقیق‌تر منطقه خلیج فارس به تنهایی حدود دوسوم ذخایر نفتی جهان را به خود اختصاص داده است (میرترابی ۱۳۸۴: ۱۱۸).

تاریخ روابط پرفرازونشیب ایران و عراق در مقاطعی باعث بروز درگیری‌های مرزی و نهایتاً جنگ بین دو کشور شد. با فروپاشی رژیم صدام و شکل‌گیری نظام سیاسی دموکراتیک و مبتنی بر مشارکت تمامی گروه‌های عراق در ساختار قدرت، به‌ویژه راه‌یابی گروه‌های شیعی، وضعیت جدیدی برای ایران ایجاد شد. به گونه‌ای که اکنون ایران از مؤثرترین کنش‌گران منطقه‌ای در عراق است که می‌تواند به پایان‌یافتن تهدیدات امنیتی عراق کمک کند و حتی به شریک اقتصادی، سیاسی، و اجتماعی ایران تبدیل شود. این فرصت تاریخی ایران را به سوی حمایت همه‌جانبه از دولت جدید عراق از سال ۲۰۰۳ رهنمون کرده و به‌رغم حمایت‌نکردن اغلب کشورهای منطقه از دولت عراق و فقدان مشارکت آن‌ها در روند امنیت‌سازی در این کشور، ایران سطح بالایی از توان و همکاری خود را برای حمایت از دولت عراق و برقراری ثبات و امنیت در این کشور بسیج کرده است. پتانسیل‌های دو کشور از عوامل مهمی است که دولت‌مردان ایران و عراق را مجبور می‌کند سطح روابط دوجانبه را گسترده و عمیق کنند و از منافع آن به دولت سود برسانند. عوامل

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۳۳

متعددی می‌تواند بر استحکام روابط میان دو کشور بیفزاید، اما بی‌تردید از پتانسیل‌های مهم و تأثیرگذار در روابط دو کشور «نفت» است که می‌تواند نقش مؤثری در روابط سیاسی، امنیتی، اقتصادی، و فرهنگی دو کشور داشته باشد. این فضای مستعد همکاری در دوران پسابرجام با مشکلاتی مواجه شده است. در این روابط نفت می‌تواند متغیر اصلی در همگرایی یا واگرایی روابط بین دو کشور باشد و نقش خود را در معرض نمایش بگذارد. باتوجه به جایگاه ویژه نفت در عراق و هم‌جواری این کشور با جمهوری اسلامی ایران، هدف این نوشتار آن است تا از میان متغیرهای متعدد نفت را به‌منزله یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار همگرا و واگرا در روابط دو کشور بررسی کند.

بررسی آثاری که در مورد روابط ایران و عراق به چاپ رسیده نشان می‌دهد که مسئله نفت، به‌طور کل و جایگاه آن در دوران تحریم‌های پسابرجامی محل بحث نبوده است. کتاب *سیاست خارجی ایران در عراق جدید* نوشته کیهان برزگر (۱۳۸۵) ظرفیت‌های روابط دو کشور بعد از تغییر رژیم در عراق را بررسی و این تحول را فرصتی برای ایران معرفی کرده است. این نویسنده (۱۳۸۶) در مقاله «ایران، عراق جدید و نظام امنیت منطقه‌ای خلیج فارس» روابط دو کشور را حول موضوع خلیج فارس و تحولات آن واکاوی کرده است. در پژوهشی دیگر مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در قالب گزارشی در سال ۱۳۹۴ با عنوان «بررسی وضعیت نفت عراق و پتانسیل‌های همکاری نفتی این کشور با ایران» وضعیت کنونی صنعت نفت عراق و استراتژی‌های آتی توسعه این صنعت را بررسی کرده است و آن را از محورهایی می‌داند که می‌تواند به تعمیق روابط دو کشور کمک کند. صادقی و همکاران (۱۳۹۵) نیز در مقاله «ایران و عراق: چشم‌اندازی بر راه‌بردی‌شدن مناسبات دوجانبه» بر این نظرند که اشتراکات ایران و عراق در حوزه‌های تاریخی، سیاسی، مذهبی، و اقتصادی می‌تواند به راه‌بردی‌شدن مناسبات دوجانبه بیش از پیش کمک کند. محمد نوروزی و امیرحسین غفاری (۱۳۹۳) در مقاله «تبیین الزامات دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران و عراق با تأکید بر صنعت نفت» مفهوم دیپلماسی انرژی و تبیین فرصت‌ها و تهدیدها را برای ایران و عراق در این حوزه مشخص کرده‌اند و به محورهای همگرایی و واگرایی کم‌تر توجه شده است.

این مقاله با اتکا به روش توصیفی - تبیینی به این پرسش پاسخ می‌دهد که جایگاه نفت در روابط ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام چگونه ارزیابی می‌شود؟ در قالب فرضیه این مقاله معتقد است که باوجود نقش مهم نفت در ایجاد زمینه‌هایی برای همگرایی و واگرایی میان دو کشور، درنهایت این مؤلفه نقشی ثانوی دارد و می‌تواند

تحت تأثیر منافع امنیتی دوطرف قرار گیرد و کارکرد علی خود را از دست دهد. باوجود تأثیر نفت در ایجاد برخی بسترهای همکاری مانند میادین نفتی مشترک بین دو کشور، ارائه آموزش‌های فنی - مهندسی ایران به عراق، انتقال خطوط نفتی عراق به ایران به‌منظور تسهیل صادرات نفت این کشور، و نیز زمینه‌هایی برای رقابت مانند میادین نفتی مشترک، مغفول‌ماندن ایران از جایگاه نفت عراق، افزایش جایگاه نفتی عراق در عرصه بین‌المللی در دوره پسااصدام، و کاهش قدرت چانه‌زنی و دیپلماسی نفتی ایران نفت نمی‌تواند جایگاه منافع امنیتی موازی دوطرف را بگیرد.

در راستای بررسی فرضیه مذکور، این مقاله ابتدا الگوهای همکاری و تعارض روابط دو کشور را بررسی می‌کند و سپس ضمن بررسی روابط ایران و عراق در دوره پسااصدام، نهایتاً نقش نفت به‌منزله بستر همگرا و واگرا در روابط بین دو کشور را در دوره تحریم‌های پسابرجام مطالعه می‌کند.

۲. چهارچوب نظری

روابط اقتصادی کشورها به‌طور مفروض در چهارچوب نگرش‌های لیبرالی مبنای توسعه همکاری و همگرایی کشورهاست (Doyle 2005: 463)، اما در شرایط شکست بازار، ناشی از افزایش تحریم‌ها و اولویت متغیرهای امنیتی، این دسته از روابط می‌تواند به رقابت و حتی واگرایی در روابط منجر شود. از منظر واقع‌گرایان، همکاری و متعاقب آن شکل‌گیری ائتلاف میان دولت‌ها به‌طور اساسی واکنشی در برابر تهدیدات خارجی در محیط استراتژیک مشترک در نظر گرفته می‌شود. نیت و انگیزه اصلی رهبران برای همکاری گسترده با دولت‌های دیگر در اولویت‌های امنیتی (ملی - منطقه‌ای) ریشه دارد (Walt 1985: 13-17). در ابتدای همکاری، میزان قابلیت‌های مادی و نحوه توزیع قدرت بسیار اهمیت دارد، اما بایستی برای سطح تهدیدات امنیتی، که تحت تأثیر مجاورت جغرافیایی، محیط همسایگی، و قلمرو نفوذ واحدهاست، وزنی قائل شد. در این زمینه، در مجموعه امنیتی خاورمیانه استفن والت بر این باور است که آنچه موجب همگرایی قدرت‌های نوظهور با قدرت‌های بزرگی مانند آمریکا و روسیه می‌شود ایجاد موازنه علیه قدرت‌های دیگری است که به‌دنبال نفوذ در قلمرو منافع امنیتی و محیط استراتژیک آن‌ها هستند (Walt 1987: 52-67).

در قالب دیدگاه واقع‌گرایی، شکل‌گیری همکاری‌های گسترده امنیتی و سیاسی میان واحدهای سیاسی در وهله اول به محیط استراتژیک مشترک بستگی دارد که دولت‌ها منافع

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۳۵

امنیتی موازی با یک‌دیگر دارند (Murray and Grimsley 1997: 22). تعاملات متقابل صرفاً به مسائل امنیتی و بقا محدود نمی‌شود، بلکه منافع نظامی، اقتصادی، و ایدئولوژیک به تدریج وضعیت همگراییانه به خود می‌گیرند. بر این اساس، دولت‌ها برای ترغیب یک‌دیگر به تحکیم هرچه بیش‌تر میزان همکاری‌های امنیتی از ابزارهای استراتژیک چون تجارت و تعاملات متقابل اقتصادی بهره می‌جویند (Dorff 2003: 128-129). برخلاف نظریه لیبرالی وابستگی متقابل، نظریه پردازان واقع‌گرا معتقدند که با توجه به ساختار آنارشیک نظام بین‌المللی و معمای امنیت، چگونگی ایجاد همکاری و تعارض میان دولت‌ها براساس اولویت‌های امنیتی تعیین می‌شود و عوامل دیگری چون تجارت و ایدئولوژی صرفاً ابزارهایی استراتژیک در دست رهبران برای ترغیب واحدهای دیگر به تداوم همکاری و عدم اتخاذ رویکردهای مناقشه‌آمیز در نظر گرفته می‌شود (Snyder 2004: 53-62).

از سال ۲۰۰۳ و بعد از تغییر رژیم در عراق، اقتصاد و همگرایی منافع امنیتی موجب همکاری گسترده بین دو کشور شده است. بر این اساس، نقش و جایگاه تجارت در تسهیل همکاری بین دو کشور به محیط استراتژیک و منافع امنیتی موازی بستگی دارد. از این رو، تغییر در محیط استراتژیک مشترک و عدم توازی منافع امنیتی دو کشور در چنین محیطی می‌تواند فضای همکاری و روابط گسترده بین دو کشور را معکوس و تعارض و واگرایی را جانشین همکاری و همگرایی کند. با این حال، امر واضح در روابط تهران-بغداد حول نفع مشترک ناشی از مؤلفه نفت گویاست که نفت فرع بر اولویت‌های امنیتی دو کشور است و صرفاً ماهیت ابزاری دارد، به همین دلیل این مؤلفه به همان میزان که می‌تواند مبنای همگرایی دو کشور باشد می‌تواند در وضعیت رفع چالش‌های امنیتی و فقدان تهدید مشترک یا صرفاً متوجه‌بودن تهدید علیه یکی از آن‌ها، در موقعیتی که آن تهدید برای طرف مقابل فاقد موضوعیت است، به عاملی برای رقابت گسترده و در نتیجه واگرایی تبدیل شود.

۳. روابط ایران و عراق در هزاره جدید

تاریخ روابط ایران و عراق پرفرازونشیب بوده است. از زمان فروپاشی عثمانی و شکل‌گیری دولت عراق در غرب ایران، سیاست‌های اتخاذشده از سوی دولت‌مردان عراق همواره تهدیدی علیه امنیت ملی ایران به‌شمار آمده و به‌ندرت روابطی دوستانه با ایران داشته است. اختلافات مرزی به‌همراه مسائل مذهبی هم‌چون تبعیض علیه شیعیان عراق، مسائل قومی و نژادی، و حضور کردها در دو سوی مرزهای ایران و عراق از جمله عوامل اصلی تنش یا

منازعه میان دو کشور در نیم‌قرن اخیر محسوب می‌شود (رمضانی ۱۳۸۳: ۸۶). جدال‌های بی‌پایان دو کشور درباره نحوه اعمال حاکمیت بر اروندرود، روابط نامطلوب دو کشور با کودتای قاسم، قوت‌یافتن پان‌عربیسم در نظام سیاسی عراق، و درنهایت جنگ هشت‌ساله مهم‌ترین مراکز ثقل روابط دو کشور از گذشته تا قبل از سقوط صدام بوده است (هوشنگ مهدوی ۱۳۸۰: ۳۹-۴۰؛ پارسادوست ۱۳۶۴: ۱۴۹-۱۵۱).

فروپاشی رژیم صدام در سال ۲۰۰۳ و بروز تحولات جدید در ساخت قدرت و سیاست عراق را می‌توان نقطه عطفی در روابط ایران و عراق معرفی کرد؛ زیرا روی کارآمدن شیعیان در این کشور از چالش‌های اساسی روابط ایران و عراق (چالش مذهبی) را لااقل در سطح حکمرانی سیاسی کم‌رنگ کرد. با برگزاری دومین انتخابات سراسری در عراق در آذر ۱۳۸۵ و تشکیل مجلس منتخب و دولت ملی در این کشور، درحالی‌که روابط سیاسی - منطقه‌ای عراق هنوز به مرحله جدی و عملی نرسیده بود، ایران به‌صورت فعال ارتقای سطح روابط خود را در سطح سفارت اعلام کرد (توانا ۱۳۸۵: ۳۷). نقطه اوج روابط دو کشور پس از سقوط صدام در چهارچوب توسعه و تحکیم روابط دوستانه میان دو کشور در پاسخ به دعوت جلال طالبانی رئیس‌جمهور عراق بود که محمود احمدی‌نژاد رئیس‌جمهور وقت ایران در رأس هیئتی عالی‌رتبه دوازدهم و سیزدهم اسفند ۱۳۸۶ رسماً از عراق دیدار کرد (دیپلماسی ایرانی ۱۳۸۶). با توجه به سفر احمدی‌نژاد به عراق، بعد از سالیان طولانی، روابط دو کشور در سایر زمینه‌ها از جمله فرهنگی و اقتصادی بهبود یافت و قراردادهای متعدد اقتصادی و سیاسی، به‌خصوص در زمینه لایروبی رودخانه اروند و مسائل مختلف مرزی بین دو کشور، به امضا رسید (دهقان ۱۳۸۸). در این دیدارها، طرفین بر مشترکات تاریخی، فرهنگی، و دینی براساس احترام متقابل و اصول حسن هم‌جواری و عدم دخالت در امور داخلی یک‌دیگر و همکاری در کلیه زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی، نفتی، صنعتی، و حل کلیه موانع بر سر راه توسعه و تسریع در اجرای طرح‌های موردتوافق و بهره‌برداری دوجانبه از میادین نفت و گاز مشترک طبق قوانین و مقررات بین‌المللی تأکید کردند (دیپلماسی ایرانی ۱۳۸۶). ازسوی دیگر، طی ملاقاتی که جهانگیری، معاون اول رئیس‌جمهور در اسفند ۱۳۹۶ با همتای عراقی خود در بغداد انجام داد، ده سند همکاری میان دو طرف در زمینه‌های امور بانکی، بازرگانی، گسترش همکاری‌های تجاری، سرمایه‌گذاری ایران در پروژه‌های عمرانی و کمک به بازسازی عراق، راه‌آهن، همکاری در حوزه گاز، برق، و نفت، مسائل مرزی، و ویزای بازرگانان به امضا رسید (اقتصاد آنلاین ۱۳۹۶).

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۳۷

خروج آمریکا از برجام و تأکید آن بر تحریم‌های نفتی علیه ایران باعث شد تا در شانزده تیر ۱۳۹۷ حیدرالعبادی در نشست خبری در پاسخ به سؤالی که آیا کشورش از تحریم‌های آمریکا علیه ایران پیروی خواهد کرد یا خیر؟ گفت:

اساساً ما مخالف تحریم در منطقه هستیم. محاصره و تحریم نظام‌ها را تضعیف نمی‌کند، بلکه جوامع را نابود می‌کند. ما تحریم را خطایی راه‌بردی و نادرست می‌دانیم، اما برای حفظ منافع مردم خود به آن پای‌بند خواهیم بود. از آن حمایت نمی‌کنیم اما به آن پای‌بندیم.

پس‌از آن، شخصیت‌های سیاسی، سازمان‌ها، نهادها، و احزاب اظهارات حیدرالعبادی را نقد و تصریح کردند که عراق باید در چنین موقعیتی از ایران حمایت کند. یک هفته بعد نخست‌وزیر العبادی گفت: «در مسئله ایران تعهد ما عدم استفاده از ارز دلار در مبادلات است، نه پای‌بندی به (همه) تحریم‌های آمریکا». که در نهایت به تمدید تعلیق تحریم‌های نفتی عراق علیه ایران از سوی آمریکا منجر شد (دیپلماسی ایرانی ۱۳۹۷). جدیدترین مناسبات بین دو کشور به سفر برهم صالح رئیس‌جمهور جدید عراق در آبان ۱۳۹۷ به ایران مربوط است. برهم صالح در این سفر اعلام کرد: «مطمئناً عراق بخشی از سازوکار تحریم یا اعمال هرگونه سیاست‌های خصمانه علیه ایران نخواهد بود». وی در ادامه به ساخت راه‌آهن بین دو کشور و ایجاد مناطق مشترک تجاری و صنعتی تأکید داشت. حسن روحانی نیز به توسعه روابط در صنعت برق، گاز، فرآورده‌های نفتی و فعالیت دو کشور در زمینه کشف و استخراج نفت، ایجاد منطقه آزاد تجاری و صنعتی مشترک بین دو کشور، لایروبی اروندرود و شط‌العرب، محیط‌زیست و رفع مشکل ریزگردها، و اتصال راه‌آهن دو کشور در سمت غرب و جنوب و به‌ویژه اتصال راه‌آهن شلمچه به بصره تأکید داشت (دنیای اقتصاد ۱۳۹۷). باوجود فرازونشیب‌های اندک، روابط دو کشور تا قبل از ظهور داعش، که عمده‌تأ حول نقش ایالات متحده آمریکا در آینده عراق و توافقات امنیتی بغداد با واشنگتن بود، در چند سال اخیر از چند مسئله اساسی متأثر بوده است:

- **داعش:** گسترش و تداوم بحران سوریه باعث شد تا دولت خودخوانده عراق و شام (داعش) در سال ۲۰۱۴ با استفاده از نارضایتی‌های اهل سنت از نحوه توزیع قدرت جدید و عملکرد دولت مالکی در یک بازه زمانی اندک بخش مهمی از عراق را تصرف کند و عراق در جایگاه همسایه اصلی ایران و از اعضای جبهه مقاومت دچار تجزیه‌طلبی داخلی شد. باوجود این، بحران عراق سکوی پرتابی برای کنش‌گری

گسترده منطقه‌ای ایران شد. براساس همین منطق، ایران به سرعت ابتکار عمل در عراق را به دست گرفت و اساساً منتظر عملکرد ائتلاف یا نیروهای منطقه‌ای دیگر نظیر ترکیه و عربستان نشد. جمهوری اسلامی به سرعت در صحنه عراق وارد عمل شد تا ضمن حفظ امنیت تاکتیکی عراق و مصون داشتن اماکن مقدسه، زمینه‌های حفظ و تداوم جریان‌های منطقه‌ای مرتبط با خویش را فراهم کند. نقش بارز ایران در مقابله با داعش در سطح نظامی و سازمان‌دهی نیروهای مردمی عراق مهم‌ترین اقداماتی بود که به تأمین امنیتی عراق با یاری ایران منجر شد.

- **کردها:** در بعد سیاسی بزرگ‌ترین چالش مشترک ایران، ترکیه، و سوریه حرکت کردها به سمت استقلال است. ایران ضمن حمایت از شورای حکومتی عراق، که ترکیبی از شیعیان، کردها، و اهل تسنن است، در برابر مسئله هویت سیاسی کردهای عراق مواضع خاص خود را داشته و طبیعی است که با تشکیل دولت مستقل‌گرد مخالف باشد. وضعیت شکننده سیاسی و امنیتی سوریه، درگیری گسترده عراق با داعش، و نگاه معطوف به موضوع ترکیه در مسئله کردها، که با نوعی عمل‌گرایی هم‌راه است، در عمل ایران را به جدی‌ترین مخالف تحرکات هویتی کردهای عراق تبدیل کرده است. این مسئله نه فقط به موقعیت داخلی ایران، بلکه به موقعیت شیعیان در عراق مرتبط است، به گونه‌ای که تشکیل دولت سنی جدید در غرب ایران موقعیت ایران را بیش‌تر در معرض خطر قرار می‌دهد و با حذف کردها از جریان‌های سیاسی عراق زمینه شکاف دوقطبی مسئله‌ساز شیعی - سنی در آینده عراق خواهد شد.
- **شیعیان:** سیاست خارجی ایران به منطقه‌گرایی شیعی متعهد است. پیوستگی مذهب تشیع و منافع ملی ایران، حتی برای سایر کشورها، محسوس است. به طوری که در مورد شیعیان عراق مهم‌ترین نگرانی آمریکا مداخله ایران در این مسئله بوده است. این نگرانی در مورد کشورهای عربی نیز وجود دارد.
- **نفت:** ایران و عراق با داشتن ذخایر عظیم نفت و گاز، که جایگاه دوم و سوم کشورهای منطقه خاورمیانه را به خود اختصاص داده است و از اعضای تأثیرگذار اوپک به شمار می‌روند، می‌توانند بسیاری از معادلات آینده انرژی در جهان را تحت تأثیر تصمیمات خود قرار دهند. در واقع، ایران با حمایت‌های خود از عراق در صحنه بین‌الملل از یک سو و سرمایه‌گذاری در صنعت نفت و گاز عراق از سوی دیگر، می‌تواند زمینه‌های تقویت همگرایی میان دو کشور را بیش‌تر از زمینه‌های واگرایی فراهم کند.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۳۹

۴. ایران و عراق؛ مؤلفه نفت به‌مثابه عامل همگرا - واگرا

نفت ۴۰ درصد از نیاز انرژی جهان را تأمین می‌کند و سوخت موردنیاز برای ۹۶ درصد از کل فعالیت‌های حمل‌ونقل جهان از این ماده به‌دست می‌آید. خاورمیانه بزرگ‌ترین ذخایر انرژی را در خود جای داده است و احتمالاً طی دو دهه آینده نقشی اساسی در بازار جهانی نفت خواهد داشت (Cordesman 2003: 126-144). جدول ۱ میزان ذخایر اثبات‌شده کشورهای بزرگ این حوزه را تا پایان سال ۲۰۱۸ نشان می‌دهد که ایران و عراق در بین پنج کشور عمده قرار دارند.

جدول ۱. میزان ذخایر اثبات‌شده کشورهای عمده دارنده ذخایر نفت دنیا تا پایان سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	میزان ذخایر (میلیارد بشکه)	درصد از سهم اوپک*
۱	ونزوئلا	۳۰۲	۲۵/۵
۲	عربستان	۲۷۶	۲۲/۴
۳	کانادا	۱۶۹	-
۴	ایران	۱۵۵	۱۳/۱
۵	عراق	۱۴۵	۱۲/۲
۶	کویت	۱۰۱	۸/۵
۷	امارات	۹۷	۸/۲
۸	روسیه	۸۰	-
۸	لیبی	۴۸	۴/۱
۱۰	نیجریه	۳۷	۳/۱
۱۱	آمریکا	۳۶	-

*کشورهای فاقد عدد در این ستون عضو اوپک نیستند.

Source: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2019 & Global Fire Power, 2020.

جدول ۲ بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت در دنیا تا سال ۲۰۱۸ را نشان می‌دهد که در این بین عراق بعد از عربستان به دومین تولیدکننده بزرگ نفت در خاورمیانه و ششمین تولیدکننده بزرگ در دنیا تبدیل شده است.

جدول ۲. کشورهای عمده تولیدکننده نفت تا پایان سال ۲۰۱۸

ردیف	کشور	میلیون بشکه در روز	سهم جهانی (درصد)
۱	آمریکا	۱۷/۹۴	۱۸
۲	عربستان	۱۲/۴۲	۱۲
۳	روسیه	۱۱/۴۰	۱۱
۴	کانادا	۵/۳۸	۵
۵	چین	۴/۸۱	۵
۶	عراق	۴/۶۲	۵
۷	ایران	۴/۴۶	۴
۸	امارات	۳/۷۹	۴
۹	برزیل	۳/۴۳	۳
۱۰	کویت	۲/۹۱	۳
	مجموع ۱۰ کشور برتر	۷۱/۱۵	۷۱

Source: U.S Energy Information Administration, 2020.

اولین ویژگی نفت عراق این است که میادین بزرگ فراوانی دارد که بیش از چهارپنجم آن‌ها دست‌نخورده‌اند و در مقایسه با منابع نفتی کشورهای دیگر نظیر عربستان و ایران، که سال‌هاست مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند، مزیت رقابتی بسیار مهمی است. ویژگی دوم این است که از هر ده چاهی که در این کشور به‌منظور دست‌رسی به نفت حفاری می‌شود، هشت چاه به نفت می‌رسد، درحالی‌که این رقم برای عربستان پنج چاه از ده چاه است. نفت عراق کیفیت خوبی دارد و استخراج آن بسیار آسان است (تخشید و متین ۱۳۹۰: ۲۱۴). سومین ویژگی نفت عراق هزینه تولید آن است که کم‌ترین هزینه در جهان را دارد، چراکه میدان‌های نفتی آن نزدیک سواحل دریا قرار دارد و از لحاظ زمین‌شناسی ساختاری ساده دارد. بیش از یک‌سوم ذخایر کنونی نفت عراق فقط در فاصله شش صد متری سطح زمین قرار دارد. طبق آمارهایی که شرکت‌های صاحب‌امتیاز در عراق منتشر کرده‌اند، هزینه اکتشاف و تولید نفت در عراق بالغ بر ۲۶ سنت برای هر بشکه است. اما اگر هزینه تولید (که هزینه چاه‌ها و تأسیسات تولید را هم شامل می‌شود) محاسبه شود، به‌طور متوسط در مناطق مختلف عراق حدود یک دلار در هر بشکه است (کاظم الزبیدی و دیگران ۱۳۹۰: ۵۷). بنابراین، باتوجه‌به ویژگی‌های نفتی ایران و عراق و میزان ذخایر عظیم نفتی دو کشور می‌توان از این متغیر به‌منزله یکی از عوامل همگرا در روابط دو کشور نام برد.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۴۱

۱.۴ نفت به مثابه عامل همگرا

ایران و عراق هر دو دارای ذخایر عظیم نفت و گازند و از اعضای اصلی اوپک به‌شمار می‌روند و هرگونه همگرایی درباره نفت بین دو کشور می‌تواند تأثیرات زیادی در صنعت بین‌المللی نفت برجای گذارد. تحولات اخیر و ظهور عراق جدید، موضوع نفت و میزان ذخایر آن در دو کشور، عضویت در اوپک، و زمینه‌های همکاری به‌منظور صادرات موجب تقویت همگرایی دو کشور می‌شود. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند در چندین محور با همکاری با کشور عراق، علاوه‌بر استفاده از فرصت‌ها، درصدد تبدیل تهدیدات به فرصت‌های جدید برآید. عراق می‌تواند مهم‌ترین شریک استراتژیک نفتی ایران در آینده نه‌چندان دور باشد که با ائتلافی جدی زمینه قدرت‌مندی و چانه‌زنی فراوانی برای هر دو کشور در عرصه‌های سیاسی-اجتماعی و بازارهای اقتصادی را فراهم کند. بنابراین، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند در چندین محور با این کشور همکاری کند.

۱.۱.۴ میادین نفتی مشترک

ایران و عراق در طول مرز مشترک خود دوازده میدان نفتی مشترک دارند که سه میدان دهلران، نفت‌شهر، و پایدار غرب در حال تولید و دو میدان آزادگان و یادآوران در حال توسعه‌اند. بنابر محاسبات، میدان آزادگان از غنی‌ترین میادین نفتی جهان در ۳۰ سال گذشته با ذخیره بیش از ۴۲ میلیارد بشکه است و میدان یادآوران نیز با ۱۷ میلیارد بشکه ذخیره نفت به‌تنهایی معادل کل ذخیره الجزایر نفت دارد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۴: ۱-۱۰). ویژگی‌های این میادین نفتی عبارت‌اند از:

- میدان نفتی نفت‌شهر: این میدان از میادین خشکی بین ایران و عراق است و در سال ۱۹۲۳ در تاقدیس نفت شهر کشف شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی به میدان نفتی نفت‌شهر تغییر نام یافت. این میدان معادل ۶۹۲ میلیون بشکه نفت و کلاhek گازی دارد و حدود دوونیم کیلومتر با نوار مرزی ایران-عراق فاصله دارد. بر این اساس، چاه‌های نفت عراق نیز کنار دره‌ای واقع شده‌اند که نفت‌شهر داخل آن قرار دارد. این منطقه به‌لحاظ اهمیت برای هر دو کشور جایگاه ویژه‌ای دارد (ایران پترو تک ۱۳۸۹).

- میدان نفتی دهلران: این میدان چهار هزار و ۲۱۲ میلیون بشکه کلاhek گازی و نفت خام اولیه دارد که از این حجم می‌توان حدود ۶۳۵ میلیون بشکه برداشت

کرد. میدان نفتی دهلران در ۲۲ کیلومتری دهلران قرار گرفته است که از هدف‌های تعیین‌شده برای ارتقای بهره‌وری این میدان می‌توان به افزایش نرخ تولید از هزار بشکه نفت در روز به ۲۴ هزار بشکه نفت در روز طی یک فاز اشاره کرد (حاجی‌زاده و ابطیحی ۱۳۸۸: ۶-۷).

- میدان نفتی یادآوران: این میدان با مجموع بیش از ۳۴ میلیارد بشکه نفت خام در جنوب میدان نفتی آزادگان در خوزستان و نزدیک مرز مشترک ایران و عراق واقع شده است. تولید روزانه این میدان نفتی ۵۴ هزار بشکه نفت خام است. اولین لرزه‌نگاری در منطقه در سال ۱۳۷۵ انجام شد و در سال ۱۳۷۹ لرزه‌نگاری اکتشافی انجام شد و با ادامه اکتشاف مشخص شد در فاصله دو میدان نفتی کوشک و حسینییه نیز مخزن نفت وجود دارد. بین میادین کوشک و حسینییه فاصله‌ای است که به‌ظاهر محل مخزن جدید است. مجموع میادین کوشک و حسینییه و حدفاصل تازه‌کشف‌شده بین این دو میدان به «یادآوران» تغییر نام داد. این میدان در مجاورت میدان سنباد، یکی از میدان‌های نفتی عراق، قرار دارد. از این میدان دو نوع نفت سنگین و نفت سبک به‌ترتیب از دو لایه سروک و فهلیان تولید می‌شود. طرح توسعه این میدان به‌دست شرکت مهندسی و توسعه نفت (متن) و شرکت نفتی سینوپک چین در حال اجراست و طی پیش‌بینی‌های انجام‌شده تولید روزانه آن در سال ۱۴۰۴ به ۲۴۷ هزار بشکه در روز خواهد رسید (اوایل داک ۱۳۹۵).

- میدان نفتی آزادگان شمالی و جنوبی: این میدان با حجم نفت بالغ بر ۳۰ میلیارد بشکه از عظیم‌ترین میادین نفتی توسعه‌نیافته ایران و جهان است که در سال ۱۳۷۸ در منطقه دشت آزادگان کشف شد. میدان نفتی آزادگان به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم می‌شود که به اذعان بعضی کارشناسان گازپروم میدان آزادگان میدانی واحد است. میدان نفتی آزادگان شمالی در ۱۲۰ کیلومتری غرب اهواز، منطقه مرزی ایران و عراق، واقع شده است. میدان مشترک آزادگان از جمله میادینی است که بیش از ۱۰ سال طرح و توسعه آن طول کشیده و قرار بوده تولید اولیه آن روزانه به ۵۰ هزار بشکه برسد، اما اکنون روزانه ۳۵ هزار بشکه نفت تولید می‌کند (عاقبتی ۱۳۸۷: ۶-۸).

همکاری‌های نفتی ایران و عراق طی سال‌های اخیر در مسیری روبه‌رشد قرار داشته و مکمل یک‌دیگر در جهت تأمین منافع دو کشور تلقی شده است. از این‌رو، انتظار می‌رود فعالیت شرکت‌های نفتی چندملیتی در عراق، به‌ویژه در مناطق نفتی مشترک دو کشور،

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۴۳

به‌نحوی مدیریت شود که به روابط صمیمانه دو کشور همسایه لطمه وارد نشود (تقفی عامری ۱۳۸۹: ۲۱۴). افزایش همکاری در بهره‌برداری از این منابع، ضمن برقراری رابطه پایدار و مستحکم اقتصادی، به آرامش سیاسی در امتداد مرزهای مشترک دو کشور کمک خواهد کرد؛ موضوعی که علاوه بر انتفاع اقتصادی دو کشور زمینه‌های بروز اختلافات مرزی را تا مدت‌ها کاهش می‌دهد و به ثبات بیش‌تر در مرزهای مشترک کمک می‌کند، زیرا هر دو کشور تأمین منافع بلندمدت اقتصادی خود را در گرو ایجاد فضای آرام در مرز مشترک با همسایه خود می‌بینند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۴: ۱۴). از سویی، هماهنگی و همکاری در میداین مشترک از آسیب‌پذیری دو کشور در برابر بی‌ثباتی‌ها و تحریم‌ها می‌کاهد. اگر مدیریت میداین کامل به کشور همسایه سپرده شود، این امید است در صورتی که فروش نفت ایران تحریم شود، عراق بتواند به نیابت از ایران نفت میدان مشترک را به فروش برساند و عواید ناشی از آن را به ایران منتقل کند. عراق نیز، در جایگاه کشوری که در معرض بی‌ثباتی است، از سپردن میداین مشترک به ایران سود می‌برد. اگر بی‌ثباتی در عراق فراگیر شود، ایران از میدانی که مدیریت آن به او سپرده شده است محافظت خواهد کرد و این امکان را دارد که عواید ناشی از فروش را به دولت عراق انتقال دهد (شالباف و دیگران ۱۳۹۴: ۵۴). حل اختلافات یا همکاری بر سر میداین مشترک می‌تواند دریچه‌ای برای حل دیگر اختلافات و زمینه‌ساز همکاری‌های بیش‌تر طرفین در زمینه انرژی یا دیگر حوزه‌ها شود. همکاری در میداین مشترک زمینه برخی ضررهای اقتصادی و ریسک‌های امنیتی را رفع می‌کند و حتی برخی از روش‌های همکاری موجب کاهش آسیب‌پذیری شرکا از خطرهای اقتصادی و امنیتی می‌شود (همان: ۵۴). از طرف دیگر، یک پارچه‌سازی توسعه، تولید، و بهره‌برداری از میداین مشترک از مهم‌ترین راه‌کارها برای سرمایه‌گذاری در میداین مشترک است که به همکاری دولت‌ها نیاز دارد و از آن به‌مثابه بهترین روش‌های برداشت نفت و گاز به‌شکل صیانتی یاد می‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۴: ۱۴). در همین زمینه، پایگاه خبری — تحلیلی *المانیتور* در هفده اسفند ۱۳۹۵ اعلام کرد: وزیران نفت ایران و عراق تفاهم‌نامه‌ای را برای رفع اختلافات بر سر میداین مشترک نفتی و انتقال نفت عراق به پالایشگاه آبادان امضا کردند. در این ملاقات قرار شد، امکان ساخت خط لوله صادراتی نفت خام از میدان نفتی کرکوک در شمال عراق از طریق ایران را بررسی کنند و وزیر نفت عراق نیز درخواست داشت تا انتقال نفت عراق به پالایشگاه نفت آبادان مطالعه شود. از سوی دیگر، وزیران نفت ایران و عراق دو تفاهم‌نامه را امضا کردند که در تفاهم‌نامه نخست دو کشور در توسعه میدان‌های مشترک

پرویز و خرمشهر (سندباد یا سیبه) همکاری خواهند کرد. تفاهم‌نامه دوم به بخش‌های صنعت نفت از جمله نفت خام، ساخت تجهیزات، صادرات گاز، نوسازی پالایشگاه‌های عراق به دست بخش خصوصی ایران، و آموزش و جزئیات صادرات گاز مربوط است. از سوی مقرر شد، گاز طبیعی صادراتی از طریق خط لوله ششم سراسری گاز، که حدود ۲۲۸ کیلومتر است، به وسیله خط لوله ۴۸ اینچ کوه‌دشت - نفت‌شهر به شهرهای دیاله و بغداد ارسال و از این طریق گاز مصرفی نیروگاه‌های المنصوریه، القدس، و الصدر تأمین شود (شبکه اطلاع‌رسانی نفت و انرژی ۱۳۹۵).

۲.۱.۴ ارائه آموزش‌های فنی - مهندسی از سوی ایران به عراق

از حوزه‌های همکاری دو کشور را می‌توان در مسائل فنی - مهندسی دانست. باتوجه به این که عراق در حال توسعه صنایع نفت و گاز خویش است و به حضور گروه‌ها و شرکت‌های فنی برای راه‌اندازی و استخراج از میادین مربوط نیاز دارد، ایران باید از فرصت فراهم‌شده استفاده و در حوزه فنی - مهندسی با این کشور همکاری کند. عرصه همکاری را می‌توان در آموزش و پژوهش در حوزه‌های مربوط به نفت و گاز و انتقال تجربیات محقق کرد. بنابراین، می‌توان با برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی و آموزشی برای متخصصان عراقی، علاوه بر ایجاد اعتماد در آن‌ها، زمینه همکاری‌های دیگر را فراهم کرد (نوروزی ۱۳۹۴). در همین زمینه و در دیدار وزرای نفت ایران و عراق در اسفند ۱۳۹۵، تفاهم‌نامه‌ای بین دو کشور به امضا رسید که به موجب آن ایران انتقال تجارب نفتی خود را در اختیار عراق قرار دهد و اعطای تعدادی بورسیه به منظور دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد در رشته‌های بالادستی نفت و گاز در دانشگاه‌های ایران به عراقی‌ها داده شد. برنامه‌ای که شرکت ملی حفاری ایران باتوجه به کادر مجرب، توان علمی و تخصصی، و داشتن آموزشگاه حفاری در زمینه اجرای عملیات حفاری، مهندسی برق، مکانیک، و سیالات تعدادی از کارآموزان شرکت حفاری عراق را آموزش دهد و گواهی‌نامه‌های بین‌المللی صادر کند. براساس توافق میان دو شرکت (ملی حفاری ایران و عراق)، پس از آموزش، همکاری‌ها در بخش‌های نظارت بر عملیات حفاری با هوا، حفاری فروتعدالی، حفاری جهت‌دار، کنترل فوران، HSE سیمان‌کاری، اسیدکاری، و لوله مغزی سیار در دستورکار قرار گرفته است (شرکت ملی نفت ایران ۱۳۹۲).

از سوی، در دیدار وزرای نفت دو کشور در مرداد ۱۳۹۶، هر دو کشور برای امور آموزشی تفاهم‌نامه امضا کردند (وزارت نفت ۱۳۹۶). از دیگر سو، «شرکت ملی حفاری ایران» و «شرکت الاصول الاعیان عراق» در سوم شهریور ۱۳۹۷، تفاهم‌نامه همکاری و

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۴۵

مشارکت در زمینه عملیات حفاری و تعمیر چاه‌های نفتی در مناطق بصره و زیبر در جنوب عراق را امضا کردند (شرکت ملی نفت ایران ۱۳۹۷). بنابراین، از این طریق ایران می‌تواند علاوه بر کسب درآمدهای مربوط، به همکاری جدی‌تر در سایر عرصه‌های نفتی و تجاری این کشور اقدام کند، ضمن این‌که تحقق این امر می‌تواند زمینه‌ای برای همکاری دو کشور در استحصال و استخراج مناسب از میداین مشترک با حفظ قواعد تولید صیانتی باشد.

۳.۱.۴ مبادلات تکنولوژیک

افزون بر توانایی مهندسی ایران در برخی حوزه‌های نفتی و پالایشگاهی، همکاری عراق با شرکت‌های معتبر بین‌المللی می‌تواند زمینه‌ساز انتقال تجربیات و مبادلات فنی طرفین شود. از جمله نقاط قوت ایران تجارب این کشور در زمینه ساخت پالایشگاه است. باتوجه به این‌که عراق اجرای تعدادی پالایشگاه را در برنامه‌های خود گنجانده است، ایران می‌تواند در طرح‌های مذکور و تولید نفت در طرح‌های مشترک همکاری کند. از طرح‌هایی که ایران می‌تواند در اجرای آن به عراق کمک کند بهره‌برداری از گازهای هم‌راه نفت است که در حال حاضر هدر می‌رود، درحالی‌که درآمد حاصل از آن می‌تواند به چیزی حدود سه میلیارد دلار در سال بالغ شود (ثقفی عامری ۱۳۸۹: ۲۱۴). در ملاقات وزرای نفت دو کشور در مرداد ۱۳۹۶ تفاهم‌نامه‌ای در بخش‌های صنعت نفت از جمله نفت خام، ساخت تجهیزات، صادرات گاز، و نوسازی پالایشگاه‌های عراق از سوی بخش خصوصی ایران امضا شد (وزارت نفت ۱۳۹۶).

۴.۱.۴ سرمایه‌گذاری‌های مشترک

عراق در سال‌های اخیر برای توسعه میداین نفت و گاز خود به انعقاد قراردادهای متعددی با شرکت‌های بین‌المللی اقدام کرده است. باتوجه به هدف افزایش تولید در عراق، قراردادهای مشارکت در تولید انگیزه بیشتری را برای سرمایه‌گذاران خارجی و شرکت‌های نفتی بین‌المللی به منظور حضور و مشارکت در میداین خود فراهم کرده است (منصوریان ۱۳۹۳). باتوجه به تجربه صدساله ایران در حوزه نفت، این کشور می‌تواند سرمایه‌گذاری‌های فراوانی را در صنعت نفت و حتی گاز کشور عراق داشته باشد، از جمله این سرمایه‌گذاری‌ها می‌توان به ظرفیت بالقوه سرمایه‌گذاری در میداین مشترک نفتی، احداث و نوسازی پالایشگاه‌ها، و صنعت پتروشیمی اشاره کرد. جدول ۳ میزان سرمایه‌گذاری عراق در صنعت نفت را نشان می‌دهد که ایران می‌تواند در بخشی از این پالایشگاه‌ها سرمایه‌گذاری لازم را داشته باشد.

جدول ۳. پالایشگاه‌های جدید برنامه‌ریزی شده در عراق با قابلیت سرمایه‌گذاری

پالایشگاه	ظرفیت اسمی / هزار بشکه در روز	سرمایه‌گذاری	پایان عقد قرارداد مهندسی
ناصریه	۳۰۰	۹ میلیارد دلار	Foster Wheeler
کرکوک	۱۵۰	۵/۵ میلیارد دلار	Shaw Group
میسان	۱۵۰	۵ میلیارد دلار	Shaw Group
کربلا	۱۴۰	۵ میلیارد دلار	Technip
مجموع	۷۴۰	۲۴/۵ میلیارد دلار	--

Source: Middle East Business Intelligence, 2019 & Calcuttawala, 2018.

۵.۱.۴ عضویت دو کشور در اوپک و تقویت دیپلماسی انرژی (نفتی)

از آن‌جا که ایران و عراق هر دو عضو اثرگذار اوپک و دارای منابع نفت و گازند، هرگونه همکاری و همگرایی درباره نفت بین دو کشور می‌تواند تأثیر مثبتی در صنعت منطقه‌ای و بین‌المللی نفت داشته باشد. عضویت ایران و عراق در اوپک می‌تواند از عوامل تأثیرگذار در روند همگرایی نفتی آن‌ها باشد. از مهم‌ترین همکاری‌های دو کشور در این سازمان کنترل میزان تولیدات است که این مسئله می‌تواند در روند قیمت‌گذاری نفت در بازار جهانی تأثیر چشم‌گیری داشته باشد و در کاهش و افزایش قیمت جهانی نفت مؤثر باشد. عملکرد در جایگاه میانجی در روابط با سایر کشورها نیز می‌تواند در راستای تقویت دیپلماسی انرژی قرار گیرد. با توجه به روابط حسنه عراق با جمهوری اسلامی ایران، نقش آفرینی‌های این کشور به مثابه میانجی می‌تواند به تسهیل روابط ایران و کشورهای عربی، به‌خصوص عربستان، در اوپک بر سر قیمت نفت و میزان تولیدات هر کشور بینجامد، که تاکنون با چالش مواجه بود (دیپلماسی ایرانی ۱۳۹۳).

۶.۱.۴ انتقال خطوط نفت عراق به بنادر نفتی ایران و تنگه هرمز به منظور تسهیل

صادرات نفت این کشور

از مشکلات عمده صنعت نفت عراق ساحل بسیار باریک آن با خلیج فارس (۵۸ کیلومتر)، کافی نبودن زیرساخت‌های موردنیاز برای انتقال و ذخیره‌سازی، و ظرفیت کم پایانه‌های صادراتی است. به همین دلیل، در بسیاری موارد با نامساعد شدن وضعیت آب‌وهوایی، صادرات و در نتیجه تولید نفت با اختلال مواجه می‌شود. به طوری که به دلیل این مشکلات در برهه‌های مختلف، تولید از میدین جنوب عراق حتی تا حدود ۶۰۰ هزار

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۴۷

بشکه در روز کاهش یافته است (MEES 2015). بنابراین، انتقال خطوط نفتی عراق به خاک ایران از عوامل تأثیرگذار در فرایند همگرایی روابط دو کشور است. انتقال خطوط لوله‌های نفتی عراق به داخل ایران باعث افزایش صادرات نفتی عراق به کشورهای آسیای میانه و همسایگان شرقی ایران و به‌ویژه کاهش هزینه صادرات نفتی عراق از طریق خلیج فارس به سایر نقاط جهان می‌شود. در راستای انتقال خطوط نفتی عراق به داخل ایران، این دو کشور تاکنون درباره صادرات نفت عراق از طریق بصره و احداث خط لوله انتقال نفت عراق به خرمشهر و آبادان مذاکره کرده‌اند. درباره انتقال نفت از کرکوک نیز گفت‌وگوهایی انجام و مقرر شد برای احداث یک خط لوله از کرکوک به تنگه نفتی در ایران با هدف صادرات نفت عراق، مشاوره بین‌المللی را به‌منظور تعیین توجیه اقتصادی و فنی این طرح به‌کار گیرند. درخواست بغداد برای ایجاد خط لوله انتقال نفت عراق از بصره به آبادان و خارک در جنوب و جنوب غرب ایران و انتقال خط لوله نفت کرکوک به کرمانشاه در غرب ایران و تبریز (شمال غرب ایران) و سپس به کشورهای خارجی موردتوافقات اولیه واقع شده است (المانی‌تور ۱۳۹۵). از سوی دیگر، براساس گفته مقام اقلیم منطقه کردستان، ایران و دولت منطقه کردستان در شمال عراق توافق‌نامه‌ای را امضا کردند که ایران سه تا چهار میلیون لیتر نفت خام فرآوری شده به‌ازای دریافت نفت کوره به کردستان عراق صادر می‌کند (دیپلماسی ایرانی ۱۳۹۳). بر این اساس، می‌توان گفت صادرات نفت عراق از بنادر و جزایر نفتی ایران قدرت برتر تنگه هرمز در جایگاه مهم‌ترین و استراتژیک‌ترین تنگه نفتی جهان و از نقاط اشتراک این دو کشور را بیش‌تر به اثبات می‌رساند.

می‌توان زمینه‌های دیگر همکاری را در نظر گرفت، اما نباید فراموش کرد که تمامی موارد مذکور در گرو اعتمادسازی و دیپلماسی قدرت‌مند در حوزه انرژی است. بنابراین، همان‌طور که نفت می‌تواند عامل همگرایی ایران و عراق باشد، توانایی بروز رقابت‌ها و اختلافات در روابط دو کشور را هم دارد.

۲.۴ نفت به‌مثابه عامل واگرا

نفت می‌تواند مؤلفه‌ای در همکاری و همگرایی ایران و عراق باشد، اما به‌نظر می‌رسد می‌تواند در واگرایی، رقابت، و اختلافات نیز تأثیرگذار باشد. در این حوزه می‌توان به برخی موارد اشاره کرد.

۱.۲.۴ برنامه‌های آینده عراق در حوزه نفت

وزارت نفت عراق برنامه‌هایی را طی نوامبر ۲۰۰۸ و می ۲۰۱۰ برای توسعه میدانی نفتی و افزایش تولید نفت خود در نظر گرفت که نتیجه آن برگزاری چهار دوره مناقصه نفتی بوده است. بر این اساس، در مرحله اول (۲۰۰۸-۲۰۱۲) ظرفیت تولیدی این کشور به ۴/۱ میلیون بشکه در روز (یعنی معادل ظرفیت تولیدی ایران) می‌رسید که شرکت‌های نفتی پیش‌نهادهایی را برای توسعه بیش‌تر میدان‌های نفتی عظیم عراق، که اکنون در حال تولیدند، ارائه کردند که مطابق جدول ۴ در نهایت به انعقاد قرارداد انجامید.

جدول ۴. نتایج دور اول مناقصه‌ها در ۲۹ و ۳۰ ژوئن ۲۰۰۹ به انعقاد قرارداد انجامید

میدان	اپراتورها	تولید در ۲۰۰۹ به هزار بشکه در روز	هدف تولید به هزار بشکه در روز	افزایش تولید به هزار بشکه در روز	ذخایر میدان به میلیارد بشکه
رومالیا	BP, CNPC	۱۰۰۰	۲۸۵۰	۱۸۵۰	۱۷/۸
قرنه غربی / فاز ۱	Exxon Mobil, Shell	۲۷۰	۲۳۲۵	۲۰۵۵	۸/۶
زبیر	Eni, Occidental, Kogas	۲۰۵	۱۲۰۰	۹۹۵	۴/۰
میسان	CNOOC.TPAO	۸۶	۴۵۰	۳۶۴	n/a
مجموعه دور اول توسعه					
		۱۵۶۱	۶۸۲۵	۵۲۶۴	بیش‌تر از ۳۰

Source: Special Insector General for Iraq Reconstruction, Middle East Economic.

در مناقصه دوم که در ۱۱ و ۱۲ دسامبر ۲۰۰۹ برگزار شد، دو میدان نفتی توسعه‌نیافته عرضه شد که برای هفت میدان قرارداد منعقد شد (جدول ۵) که ظرفیت تولید نفت (۲۰۱۲-۲۰۱۷) به ۶ میلیون بشکه در روز افزایش می‌یافت.

جدول ۵. نتایج دور دوم مناقصه‌ها در ۱۱ و ۱۲ دسامبر ۲۰۰۹ به انعقاد قرارداد انجامید

میدان	اپراتورها	تولید در ۲۰۰۹ به هزار بشکه در روز	هدف تولید به هزار بشکه در روز	افزایش تولید به هزار بشکه در روز	ذخایر میدان به میلیارد بشکه
*قرنه غربی / فاز ۲	Lukoil, Statoil	۰	۱۸۰۰	۱۸۰۰	۱۲/۹
مجنون	Shell, Petronas	۵۵	۱۸۰۰	۱۷۴۵	۱۲/۶
حلفیا	Total, CNPC, Petronas	۳	۵۳۵	۵۳۲	۴/۱

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۴۹

۰/۸	۲۳۰	۲۳۰	۰	Petronas, JAPEx	قراف
۰/۱	۱۷۰	۱۷۰	۰	Petronas, TPAO, KOGAS, Gazprom	بدر
۰/۹	۱۱۸	۱۲۰	۲	Sonangol	قیاره
۰/۹	۱۱۰	۱۱۰	۰	Sonangol	نجمه
۳۲/۳	۴۷۰۵	۴۷۶۵	۶۰	مجموعه دور اول توسعه	

* استات اوایل در مارس ۲۰۱۲ از این پروژه خارج شد.

Source: Special Insector General for Iraq Reconstruction, Middle East Economic.

مناقصه سوم در ۲۰ اکتبر ۲۰۱۰ و برای عرضه سه میدان گازی توسعه نیافته برگزار شد که برای هر سه میدان نیز قرارداد منعقد شد. مناقصه چهارم در ۳۰ و ۳۱ می ۲۰۱۲ برای واگذاری هفت بلوک اکتشافی گازی و چهار بلوک اکتشافی نفتی برگزار شد که سه بلوک نفتی و یک بلوک گازی طبق جدول ۵ واگذار شد.

جدول ۶. نتایج دور چهارم مناقصه‌ها در ۳۰ و ۳۱ دسامبر ۲۰۱۲ به انعقاد قرارداد انجامید

بلوک	اپراتورها	هیدروکربن	موقعیت
بلوک ۸	Pakistan Petroleum	نفت/گاز	شرق عراق، در ۱۱۰ کیلومتری شرق بغداد
بلوک ۹	Kuwait Energy, DragonOil	نفت	جنوب عراق، در ۲۰ کیلومتری شمال بصره
بلوک ۱۰	Lukoil, Inpex	نفت	جنوب عراق، جنوب غربی ناصریه
بلوک ۱۲	Bashneft, Premier	نفت	بین نجف و المثنی

Source: Middle East Economic Survey, Iraq Ministry of Oil 2013.

باتوجه به مناقصات چهارگانه می‌بایست ظرفیت تولید نفت عراق تا سال ۲۰۱۷ به حدود ۱۲ میلیون بشکه در روز افزایش یابد که با بازنگری ها سقف تولید به طور میانگین با ۳۵ درصد کاهش از ۱۱/۰۱ میلیون بشکه به ۷/۱۵ میلیون بشکه در روز رسیده است (MEES 2015)، درحالی که با این روند سهم ایران از اوپک دچار مشکل خواهد شد و احتمال نزول جایگاه ایران به مقام سومی اوپک بیش از گذشته است. عراق با تثبیت خود در بازارهای آسیایی درصدد گسترش صادرات در سال‌های آینده و رقابت با عربستان سعودی در بازارهای جهانی است.

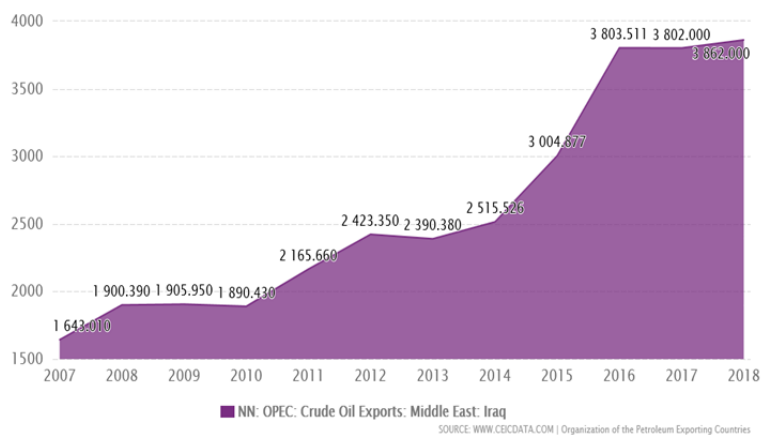
۲.۲.۴ میادین نفتی مشترک بین دو کشور

میادین مشترک نفتی می تواند مبنای همکاری دو کشور باشد، اما به همان میزان این عامل ظرفیت ایجاد تعارض و رقابت را دارد. اختلافات درمورد میادین مشترک همواره زمینه ساز تنش و بعضاً درگیری نظامی بین همسایگان بوده است (شالباف و دیگران ۱۳۹۴: ۶۲). آنچه تهدید جدی تری برای جمهوری اسلامی ایران به شمار می آید حوزه های نفتی مشترک با عراق است. درحالی که ایران از سه منطقه دهلران، پایدار غرب، و نفت شهر تولید اندکی دارد و از دو میدان بزرگ آزادگان و یادآوران بهره برداری چندانی انجام نمی شود، بسیاری از شرکت های بین المللی درحال استخراج از این منابع مشترک به سود عراق اند. میدان یادآوران از این نظر برای ایران حائز اهمیت است که طرف عراقی با سرعت درحال توسعه بخش غربی این میدان با کمک شرکت های بزرگ و چندملیتی است تا برداشت از آن را آغاز کند و ایران برای جلوگیری از عقب ماندگی لازم است تلاش بیش تری انجام دهد (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۴: ۱۰). تولید عراق از این میدان از سال ۲۰۰۳ (به میزان ۵۰ هزار بشکه در روز) آغاز شد. پس از عقد قرارداد با شرکت های نفتی شل و پتروناس در سال ۲۰۰۹ میزان تولید از این میدان ۴۵ هزار بشکه در روز بود که در سال ۲۰۱۴ به ۲۱۰ هزار بشکه در روز افزایش یافت. قرار است طی بازه زمانی بیست ساله تولید نهایی از این میدان تا ۱/۸ میلیون بشکه در روز برسد (Shell Oil and Gas 2014). آن طور که وزارت نفت عراق اعلام کرده، این کشور تولید نفت خود از میدان آزادگان جنوبی را به بیش از ۲۱۰ هزار بشکه در روز رسانده است تا عملاً استخراج خود از این حوزه مشترک نفتی را به چهار برابر ایران برساند. اما درسوی دیگر، عراق در سال ۲۰۰۷ طرح حفاری، برداشت، و تولید نفت از میدان مجنون را همراه با شرکت های بین المللی نفتی مانند شل و به همراه سرمایه گذاری خارجی آغاز کرد. سایت نبض نفت، به نقل از رویترز، تولید نفت عراق در میدان نفتی مجنون را روزانه ۲۴۰ هزار بشکه در روز اعلام کرده، درحالی که عراق تولید روزانه از این میدان را تا سال ۲۰۲۱ روزانه ۴۵۰ هزار بشکه هدف گذاری کرده است (نبض نفت ۱۳۹۸). با توجه به حجم سرمایه گذاری و افزایش حجم برداشت عراق در میادین مشترک با ایران و قرارگرفتن ایران در موقعیت تحریم های پسابرجام، که پیش بینی ها از کندشدن فعالیت های ایران درمورد میادین مرزی حکایت دارد، احتمال وقوع تنش ها بیش تر خواهد شد.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۵۱

۳.۲.۴ غافل ماندن ایران از جایگاه نفت عراق

تاکنون توجه و حساسیت جدی ایران متوجه جایگاه نفت عربستان بوده و کم‌تر به تهدید از سوی عراق و آینده نفت آن برای ایران به‌ویژه در دوران تحریم تمرکز شده است. عراق با برنامه‌های جدی درصدد کسب جایگاه ویژه‌ای در اوپک و بازار جهانی نفت و گاز است. از سال ۱۳۹۰ به بعد، با شدت گرفتن تحریم‌های نفتی ایران، عراق توانسته است کاهش نفت ایران را با افزایش ظرفیت خود جبران کند (آمار جداول ۹ و ۸). افزایش قدرت نفتی عراق (نمودار ۱) موجب کاهش قدرت چانه‌زنی و دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی می‌شود که خواسته یا ناخواسته به سود کشورهای تحریم‌کننده ایران بوده است. جدول ۷ نشان می‌دهد که عراق به راحتی توانسته است بازارهای نفتی ایران را به دست آورد.

نمودار ۱. افزایش تولید نفت عراق بعد از تحریم‌های قبل و بعد از برجام تا ۲۰۱۸

Source: Ceicdata, 2020

جدول ۷. مقاصد نفت خام صادراتی عراق طی سال ۲۰۱۷ (Source: OEC, 2020)

ردیف	کشور	درصد
۱	هند	۲۵
۲	چین	۲۲
۳	آمریکا	۱۷
۴	کره جنوبی	۹/۹
۵	یونان	۵/۷
۶	ایتالیا	۵
۷	هلند	۴/۹

بنابراین، می‌بایست جایگاه و نقش نفت عراق به صورت جدی مورد توجه مسئولان ایران واقع شود و با راه‌کارهای دیپلماتیک درصدد کنترل سیاست‌های نفتی عراق باشند.

۴.۲.۴ اوپک

تأسیسات هر پالایشگاه معمولاً برای پالایش نفت خام مشخصی طراحی شده است. پالایشگاه‌های چینی، ژاپنی، یا هندی، که به طور سنتی نفت خام ایران را خریدارند، اگر به دلیل تحریم‌ها نتوانند منابع مورد نیازشان را از فروشنده همیشه‌ی دریافت کنند، به دنبال کشوری خواهند رفت که نفت خامش شبیه نفت ایران باشد. کشورهای مذکور می‌توانند نفت عراق را جانشین مطلوبی برای نفت ایران قرار دهند. ایران نزدیک به یک دهه پیش برنامه‌ریزی کرده بود که جایگاه دومین تولیدکننده نفت خام اوپک را حفظ کند، اما طبق تازه‌ترین گزارش اوپک، ایران هم‌اکنون پنجمین تولیدکننده نفت آن سازمان است. تولید نفت عراق در سال ۲۰۱۲ به ۳/۲ میلیون بشکه در روز رسید و این کشور با پیشی گرفتن از ایران به سومین صادرکننده نفت جهان تبدیل شد (طاهری‌فرد و دیگران ۱۳۹۴: ۶۱).

بنا به بررسی‌های اداره اطلاعات انرژی آمریکا، تولید نفت عراق در سال ۲۰۳۵ به ۸/۳ میلیون بشکه در روز خواهد رسید (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۴: ۱۵). عراق با این حجم تولید نفت نیازمند بازار فروش است. سیاست‌های تخفیفی نفت صادراتی عراق توانسته است بازار نفت کشورهای دیگر از جمله چین را از آن خود کند. این مسئله می‌تواند به تدریج موجب جانشینی نفت عراق با نفت ایران در چین شود و راه‌برد انرژی چین از ایران به سمت عراق متمایل شود (طاهری‌فرد و دیگران ۱۳۹۴: ۶۱). در حالی که عراق با هدف قراردادن مشتریان نفتی سابق ایران قصد دارد بزرگ‌ترین تأمین‌کننده نفت خام اروپا شود. جداول ۸ و ۹ میزان تولید و صادرات نفت ایران و عراق را طی بازه زمانی ۲۰۰۷-۲۰۲۰ نشان می‌دهد که از افزایش صادرات نفتی عراق در مقایسه با ایران نشان دارد. عامل اصلی کاهش صادرات ایران تحریم‌های بین‌المللی است. بنابراین، چنان‌چه بین دو کشور همسایه در میزان تولیدات نفتی خود در بازارهای جهانی تحت نظر اوپک تعاملی نباشد، چه‌بسا عراق گوی سبقت را از ایران برآید و باعث واگرایی روابط دو کشور شود.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پس‌برجام ۱۵۳

جدول ۸. میزان تولید و صادرات نفت خام عراق (۲۰۱۹-۲۰۰۷)

سال	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶*	۲۰۱۷*	۲۰۱۸*	۲۰۱۹*
کمیت													
تولید	۲/۰۳۵	۲/۲۸۶	۲/۲۲۶	۲/۳۵۸	۲/۶۵۳	۲/۹۴۲	۲/۹۸	۳/۱۱	۳/۴۶۸	۴/۶۳۳	۴/۴۶۹	۴/۴۱۰	۴/۵۳۹
صادرات	۱/۶۴۳	۱/۸۵	۱/۹۱۱	۱/۸۹۱	۲/۱۶۵	۲/۴۲۳	۲/۳۹	۲/۱۵۱	۳/۰۰۵	۳/۷۹۳	۳/۷۹۸	۳/۸۶۲	۳/۹۷۲

Source: Iraqs 2015 oil figures: The best of time, the worst of time, MEES.8 january 2016 & Fred.stlouisfed.org 2019

جدول ۹. میزان تولید و صادرات نفت ایران (۲۰۲۰-۲۰۰۸)

سال	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶*	۲۰۱۷*	۲۰۱۸*	۲۰۱۹*	۲۰۲۰* (پیش‌بینی)
کمیت													
تولید	۳/۹۴۶	۳/۵۵۷	۳/۵۳۶	۳/۶۱۹	۳/۷۳۲	۳/۴۸۱	۳/۰۶۳	۳/۲۳۱	۲/۱۴۷	۳/۸۰۲	۳/۴۹۰	۲/۲۹۰	۲/۱۱۲
صادرات	۲/۳۷۱	۲/۰۵۶	۲/۰۲۱	۲/۰۳۳	۱/۸۰۳	۱/۶۰۶	۱/۴۳۵	۱/۵۷۴	۲/۱۴۷	۲/۱۵۱	۱/۸۵۰	۵۵۹ هزار	۱۵ هزار

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

*Source: Fred.stlouisfed.org 2019.

۵. نتیجه‌گیری

در نگاه نخست، نفت ماده اولیه برای تولید در نظر گرفته می‌شود، اما از بعد از جنگ جهانی دوم از مؤلفه‌های بسیار تأثیرگذار در روابط بین‌الملل و روابط میان کشورها بوده است. تصور اولیه از نفت بر مبنای روابط متکی بر تأثیر آن در توسعه همکاری‌ها بوده است، اما شواهد و دلایل گوناگونی خلاف این موضوع را نشان می‌دهد. روابط کشورهای چوچون عراق و ایران، از تولیدکنندگان بزرگ این ماده، متأثر از این عامل بوده است. از زمان کشف نفت در سال ۱۹۲۷ در عراق، این کشور یکی از کشورهای نفت‌خیز جهان بعد از عربستان و ایران شناخته شده است. ویژگی‌های خاص نفت عراق، موقعیت استراتژیک آن در منطقه، و نابه‌سامانی‌ها و اختلافات داخلی در این کشور سبب شده است که توجه بسیاری به آن باشد. در این میان، سقوط رژیم صدام و احیای تحریم‌های ایران در دوران قبل و بعد از برجام بیش از گذشته ضرورت توجه ایران به زمینه‌های همکاری با همسایگان، به‌ویژه عراق، را در حوزه‌های موضوعی خاص مانند نفت ایجاد کرده است. شناخت مؤلفه‌های مؤثر در روابط نفتی دو کشور می‌تواند زمینه‌های واگرایی و همگرایی میان طرفین را تقویت کند. یافته‌های این مقاله، با اتکا به داده‌ها و اطلاعات، نشان می‌دهد که عواملی هم‌چون میادین نفتی مشترک بین دو کشور، همکاری آموزش‌های فنی - مهندسی، سرمایه‌گذاری ایران در صنعت نفت عراق، انتقال خطوط نفتی عراق به ایران جهت تسهیل صادرات نفت این کشور، و استفاده از جزایر تنگه هرمز و جزایر نفتی ایران به‌منظور صادرات نفت عراق بسترهای همگرایی در روابط دو کشور را فراهم می‌کند و مواردی مانند میادین نفتی مشترک، مغفول‌ماندن ایران از جایگاه نفت عراق، افزایش جایگاه نفتی عراق و کاهش قدرت چانه‌زنی و دیپلماسی نفتی ایران، و تسلط آمریکا بر نفت عراق و نفت اقلیم کردستان عراق بسترهای واگرایی روابط دو کشور را فراهم کرده است.

با اتکا به چهارچوب نظری مقاله می‌توان گفت که مؤلفه نفت در روابط دو کشور، با وجود ظرفیت‌های فراوان برای همکاری و همگرایی، تحت تأثیر رقابت‌های دو کشور در بازارهای نفتی، تحریم‌های ایران، و فقدان تهدیدات امنیتی مشترک بلندمدت مؤلفه نفت را به عنصری رقابت‌زا تبدیل می‌کند تا زمینه‌ساز همگرایی. براساس رویکرد نظری پژوهش، نفت مؤلفه محوری و بنیادین شکل‌دهنده به روابط دو کشور نبوده است و غالباً عامل ثانوی و تابعی از مناسبات دیگر دو کشور است و از این حیث نمی‌تواند به‌تنهایی محور

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۵۵

همگرایی یا واگرایی باشد؛ هرچند به دلیل جایگاه نفت در اقتصاد هر دو کشور، می‌تواند زمینه‌های اولیه را برای تفاهم مهیا کند. در میان عوامل فوق دیپلماسی انرژی دو کشور بیش‌ترین ظرفیت را در این حوزه می‌تواند ایجاد کند، اما به همین نسبت گسترش تهدیدات امنیتی علیه ایران، درحالی‌که ذاتاً این تهدیدات متوجه عراق نیست، و احیای تحریم‌های نفتی علیه ایران از سال ۲۰۱۸ به بعد سبب شده است تا نفت به مقوله‌ای رقابت‌زا تبدیل شود. همکاری‌های گسترده عراق با شرکت‌های غربی در توسعه میادین نفت و گاز و جذب سرمایه خارجی این کشور را در عمل هم از سرمایه ایرانی بی‌نیاز کرده و فناوری ایرانی را قابل‌مقایسه با نوع غربی آن می‌داند. کاهش سهم ایران از بازارهای نفتی و تلاش زیاد عراق برای جانشینی آن محور دیگری است که در این حوزه زمینه‌ساز واگرایی و رقابت‌های پنهان می‌شود.

با اتکا به تحلیل‌ها، به نظر می‌رسد ضروری است که جمهوری اسلامی ایران با تحلیل دقیق موقعیت موجود و باتوجه به پیش‌بینی‌های کارگشا درباره آینده درصدد ایجاد ائتلاف جدی با عراق بریاید و ضمن تلاش برای حفظ سهم و ثروت خویش در مخازن مشترک و سرمایه‌گذاری خارجی در صنعت نفت خود در راستای تبدیل تهدیدات احتمالی به فرصت‌های جدید برآید و با ایجاد همکاری زمینه تأمین منافع حداکثری را مهیا کند. ضمن این‌که نمی‌توان غافل شد که تحقق این دسته از همکاری در نهایت ارتباط وثیقی با تنش‌زدایی در سیاست خارجی، تلاش برای حل بنیادین مسائل با غرب، و کوشش برای کناررفتن تحریم‌ها دارد.

پی‌نوشت

۱. به شرایطی اطلاق می‌شود که در آن سازوکار بازار با بهره‌گیری از علائم قیمتی صرف نمی‌تواند تعادل را در اقتصاد برقرار کند. معمولاً ورود متغیرهای غیراقتصادی می‌تواند زمینه‌ساز این وضعیت شود.

کتاب‌نامه

ایران پتروتک (۱۳۸۹)، «بررسی میدان‌های مشترک نفت و گاز ایران»: www.iranpetrotech.com/education/learning-papers/offshore-education.

اقتصاد آنلاین (۱۳۹۶)، «دستاورد روز نخست مذاکرات جهانگیری با مقامات عراقی»: www.eghtesadonline.com.

۱۵۶ مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، دوره سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۹

- اوایل، داک (۱۳۹۵)، «میادین نفتی ایران»، شرکت نفت و گاز اروندان:
<www.aogc.ir/HomePage.aspx,fa-IR>.
- برزگر، کیهان (۱۳۸۵)، سیاست خارجی ایران در عراق جدید، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- برزگر، کیهان (۱۳۸۶)، «ایران، عراق جدید و نظام امنیت منطقه‌ای خلیج فارس»، راه‌برد، ش ۴۳.
- پارسادوست، منوچهر (۱۳۶۴)، زمینه‌های تاریخی اختلافات ایران و عراق، تهران: نشر تهران.
- پایگاه خبری تحلیلی نبض نفت (۱۳۹۸)، «عراق وضعیت فوق‌العاده را از میدان نفتی مجنون برداشت»:
<www.nabz.naft.ir>.
- پین‌تر، دیوید اس. (۱۳۸۸)، «از آموزه نیکسون تا آموزه کارتر: ژئوپلیتیک نفت در دهه ۱۹۷۰»، ترجمه جواد اطاعت و حمیدرضا نصرتی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ش ۸ و ۷.
- تخشید محمدرضا، متین مهدی (۱۳۹۰)، «تسلط بر منابع نفتی استراتژیک خلیج فارس و تهاجم نظامی ایالات متحده به عراق»، فصل‌نامه مطالعات جهان، دوره اول، ش ۱.
- توانا، کامبیز (۱۳۸۵)، «بازخوانی نئوکانسرواتیسم آمریکایی و وضعیت عراق و استراتژی ایران»، همشهری دیپلماتیک، نیمه خرداد، ش ۳.
- تقفی عامری، ناصر (۱۳۸۹)، «ایران و تحولات ژئوپلیتیک نفت و گاز»، مجموعه مقالات نفت و سیاست خارجی، پژوهشکده تحقیقات راه‌بردی مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- حاجی‌زاده علی‌رضا، سیدتقی ابطحی (۱۳۸۸)، «توسعه میدان دهلران»، نشریه تخصصی و فنی اکتشاف و تولید شرکت ملی نفت ایران، ش ۶۲.
- خواجوی، علی و دیگران (۱۳۹۵)، «ارزیابی اثر قراردادهای نفتی عراق بر تولید و صادرات نفت این کشور»، ماه‌نامه علمی-ترویجی اکتشافات و تولید نفت و گاز، ش ۱۳۴.
- دیپلماسی ایرانی (۱۳۹۳)، «عراق می‌تواند میانجی ایران با اعراب شود»:
<www.irdiplomacy.ir/fa/page/1942989>.
- دیپلماسی ایرانی (۱۳۹۳)، «اقلیم کردستان رقیب نفتی جدید ایران»:
<www.irdiplomacy.ir/fa/page/1935478/html>.
- دیپلماسی ایرانی (۱۳۹۵)، «توافق نفتی عراق و مصر با پادرمیانی ایران»:
<www.ir-diplomacy.Ircomdulesleslarticleportal/phtml>.
- دیپلماسی ایرانی (۱۳۹۷)، «عراق به منافع ملی خود فکر می‌کند»:
<www.irdiplomacy.ir/fa/news>.
- دنیای اقتصاد (۱۳۹۷)، «رئیس جمهور عراق در دیدار با روحانی مطرح کرد: ایده بغداد برای نظام جدید منطقه‌ای»:
<www.donya-e-eqtesad.com>.
- دهقان، یدالله (۱۳۸۸)، بررسی روابط سیاسی ایران و عراق در دوران ریاست‌جمهوری آقای احمدی‌نژاد»، بولتن پژوهش و تحقیق، تهران: ابرار معاصر.
- رمضانی، روح‌الله (۱۳۸۳)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.

جایگاه نفت در بستر روابط دوجانبه ایران و عراق در دوران احیای تحریم‌های پسابرجام ۱۵۷

شالباغ محسن و دیگران (۱۳۹۴)، «سیاست‌گذاری اداره مخازن مشترک نفتی و گازی: مطالعه موردی میادین مشترک ایران و عراق»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره اول، ش ۴. شبکه اطلاع‌رسانی نفت و گاز (۱۳۹۵)، «دو تفاهم‌نامه نفتی میان ایران و عراق آماده امضا شد»: <www.shana.ir/fa/newsagency>.

شرکت ملی نفت ایران (۱۳۹۲)، «شرکت ملی حفاری ایران و عراق تفاهم‌نامه همکاری امضا کردند»: <www.nioc.ir>.

شرکت ملی نفت ایران (۱۳۹۷)، «امضای تفاهم‌نامه همکاری ملی حفاری و شرکت عراقی در زمینه حفاری و تعمیر چاه‌های نفت»: <www.nioc.ir>.

صادقی، سیدشمس‌الدین و دیگران (۱۳۹۵)، «ایران و عراق: چشم‌اندازی بر راه‌بردی‌شدن مناسبات دوجانبه»، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره اول، ش ۲۲.

طاهری‌فرد، علی و دیگران (۱۳۹۴)، «بررسی نقش عراق در تحولات آتی بازار جهان نفت»، فصل‌نامه علمی - ترویجی سیاست‌نامه علم و فناوری، س ۵، ش ۴.

عاقبتی، رضا (۱۳۸۷)، «معرفی یک میدان: طرح توسعه میدان آزادگان»، نشریه تخصصی و فنی اکتشاف و تولید شرکت ملی نفت ایران، ش ۵۱.

کاظم‌الزبیدی، حسن لطیف و دیگران (۱۳۹۰)، نفت و سیاست‌های نفتی عراق، ترجمه جواد اصغری، تهران: اندیشه‌سازان نور.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۴)، «بررسی وضعیت صنعت نفت عراق و پتانسیل‌های همکاری نفتی این کشور با ایران»، ش ۱۴۶۷۰.

الماتیتور (۱۳۹۵)، «تفاهم‌نامه ایران و عراق بر سر اختلافات میادین مشترک نفت»: <www.tasnimnews.com/fa>.

منصوریان، تالین (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی قراردادهای خدماتی عراق و قراردادهای مشارکت در تولید منطقه کردستان»، ماه‌نامه علمی - ترویجی اکتشاف و تولید نفت و گاز، ش ۱۱۴.

میرترابی، سعید (۱۳۸۴)، «جایگاه خاورمیانه در نظام نفتی جدید جهان»، فصل‌نامه مطالعات خاورمیانه، س ۱۲، ش ۳.

نوروزی، محمد و امیرحسین غفاری (۱۳۹۳)، «تبیین الزامات دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران و عراق با تأکید بر صنعت نفت»، دهمین همایش بین‌المللی انرژی:

<file:///C:/Users/Novin%20Pendar.NOVIN_PENDAR/Downloads/ERM507_442373282.pdf>.

نوروزی، محمد (۱۳۹۴)، «فرصت‌ها و تهدیدات نفت عراق برای جمهوری اسلامی ایران»، سایت مطالعات سیاستی نفت و گاز: <www.icmstudy.ir>.

وزارت نفت (۱۳۹۶)، «همکاری دوجانبه و تحولات بازار نفت، محور مذاکرات وزیران نفت ایران و عراق»: <www.mop.ir>.

هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۸۰)، سیاست خارجی ایران در دوره پهلوی، تهران: پیکان.

References

- BP “Statistical Review World Energy” (2016): <[www.bp.com/statistical Review](http://www.bp.com/statistical-review)>.
- Calcuttawala, Zainab (2018), “Four New Oil Refineries in Iraq Will Add 700,000-bpd Capacity”: <<https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Four-New-Oil-Refineries-In-Iraq-Will-Add-700000-bpd-Capacity.html>>.
- Ceicdata (2020), “View Iraq's Crude Oil: Exports from 1980 to 2018 in the Chart”: <<https://www.ceicdata.com/en/indicator/iraq/crude-oil-exports>>.
- Cordesman, Anthony H. (2003), “Middle Eastern Energy after the Iraq War: Current and Projected Trends”, *Middle East Policy*, vol. 10, no. 4.
- Dorff, Robert H. (2003), “Strategy, Grand Strategy, and the Search for Security”, *The Search for Security: A U.S. Grand Strategy for the Twenty First Century*, Max G. Manwaring, Edwin G. Corr, and Robin H. Dorff (eds.), Westport, CT: Praeger.
- Doyle, M. W. (2005), “Three Pillars of the Liberal Peace”, *American Political Science Review*, 99. Fred.stlouisfed.org 2019.
- Global Firepower* (2020), “Proven Oil Reserves”: <<https://www.globalfirepower.com/proven-oil-reserves-by-country.asp>>.
- “Iran Oil Export by Destination” (12 Feb 2016), *MEES*.
- “Iraq to Revamp Basra Port as it Launches Heavy Grade” (22 May 2015), *MEES*.
- “Iraq Seeks Chinese Funding for Crucial Water Injection Project” (29 May 2015), *MEES*.
- “Iraq's 2015 Oil Figures: The Best of Time, the Worst of Time” (8 January 2016), *MEES*.
- Ismaila, J. (Jan 2012), The Rights to Export for and Exploit Petroleum. What Manner of Award of Rights is Best Suited for the Iraqi Petroleum Industry?
- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye (2011), *Power and Interdependence*, (Longman, 2011).
- Middle East Business Intelligence (2019), “Baghdad to Launch New Iraq Refinery Investment Model”: <<https://www.meed.com/baghdads-new-iraq-refinery-investment-model>>.
- Murray, Williamson and Mark Grimsley (1994), *Introduction: on Strategy, the Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Cambridge: Cambridge University Press.
- OEC (2020), “Where Does Iraq Export Crude Petroleum to?”: <https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/irq/show>.
- OPEC Annual Statistical Bulletin (2019), “OPEC Share of World Crude Oil Reserves”: <https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm>.
- “Shell Starts Crude Oil Exports from Iraq Majnoon Field” (2014), *Oil and Gas Journal*, April 7th.
- Snyder, Jack (2004), “One World Rival Theories”, *Foreign Policy*.
- Survey, Iraq Ministry of Sources: Special Insector General for Iraq Reconstruction, *Middle East Economic*.
- U.S. Energy Information Administration* (2020), “What Countries are the Top Producers and Consumers of Oil?”: <<https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id>>.
- Walt, S. (1985), “Alliance Formation and the Balance of Power”, *International Security*, vol. 9, no 4.
- Walt, S. (1987), *Origins of Alliances*, Ithaca: Cornell University Press.